

VÝROBA ŽANILKY NA HLINECKU

Ilona VOJANCOVÁ

Lidová textilní výroba byla těsně spjata se zemědělstvím a přírodními podmínkami daného regionu. V oblasti Českomoravské vrchoviny se v minulosti stala jedním z rozhodujících způsobů získávání obživy. Pro její potřeby se zpracovávaly především rostlinné materiály - len a konopí. V 18. století převážilo zpracování lnu nad konopím, v 19. století nahradila len bavlna. Přestože se bavlna dovažela, získala v lidovém prostředí díky své příznivé ceně a možnosti snadné další úpravy oblibu. Hlinecko patřilo k oblastem, v nichž tkalcování mělo značný podíl na získávání obživy obyvatelstva. S rozšiřováním řemeslné výroby nezaniklo domácí tkalcování, při němž se zhotovovaly výrobky především pro vlastní potřebu. Postupně však toto řemeslo přecházelo od své domácí podoby k manufakturní výrobě (první textilní manufaktura byla v Hlinsku založena v roce 1853 Filipem Haasem). K jejímu rozmachu a především k rozvoji tovární výroby došlo na Hlinecku v 70. letech 19. století. Rozmach tovární výroby úzce souvisel se zavedením železniční dopravy. Na konci 19. století pouze v samotném Hlinsku pracovalo 600 tkalců, jejich výrobky byly kvalitní a žádané v mnoha evropských zemích. V roce 1911 již hlinecké textilní továrny zaměstnávaly tisíc tři sta tkalců, další téměř tři tisíce pracovaly doma. Manufakturní a tovární textilní výroba navazovala na rozšířené domácí tkalcování a využívala zručnosti hlineckých tkadlen a tkalců. Majitelem jedné z textilních továren v Hlinsku byl Josef Lašek, který se zaměřil na výrobu tzv. žanilkového zboží. Josef Lašek jako první začal od roku 1890 pro výrobu tohoto zboží užívat jutového vlákna, které bylo levnější než dosud užívané materiály a navíc se dalo libovolně barvit. Těchto předností využíval především při výrobě koberců, které imitovaly nákladné koberce orientální a měly velký úspěch na zahraničním trhu. Vedle koberců se ze stejného materiálu zhotovovaly přehozy, ubrusy, šály a nástěnky na zeď. Josef Lašek zemřel v roce 1910 ve věku 67 let.

Jeho následovníci však textilní výrobu v Hlinsku dále rozvíjeli. K rozmachu výroby žanilkového zboží došlo po skončení první světové války. Sortiment výrobků byl rozšířen a žanilkové zboží z Hlinska putovalo do celého světa. V roce 1921 založilo deset hlineckých tkalců družstvo TEXTILIA (od roku 1962 přejmenované na družstvo VZOR), které vycházelo z tradic žanilkové výroby. Do 40. let 20. století se charakter sortimentu výrobků příliš neměnil. V 50. letech se začalo družstvo potýkat s nedostatkem materiálu, důsledkem bylo omezení výroby žanilkového zboží. V roce 1956 získalo vlastní barvírnu příze a situace se zlepšila. Část výrobků našla odbyt na zahraničních trzích. Šedesátá léta 20. století byla poznamenána snahou po modernizaci výrobků. Na nástěnkách a přehozích například nalézáme geometrické vzory inspirované tzv. stylem *Brusel*. Od 70. let 20. století výroba žanilkového zboží stagnovala, objevily se potíže s odbytem výrobků. V roce 1981 byla výroba bytových doplňků v družstvu zrušena.

V 90. letech 20. století na tradice výroby žanilky navázaly podniky DEKORA – Jeníček a.s. Ždírec nad Doubravou a LITEX Košinov. Technologie výroby byla ovšem jiná – modernizovaná a vedle přírodních vláken se uplatňovala

vlákna umělá. Oblast výroby žanilkového zboží je však skromná a rozhodně nepatří k nosným programům zmíněných podniků. V současnosti se žanilkových tkanin používá jako látek potahových, dekoračních a omezeně i k výrobě oděvních doplňků.

Žanilkové textilie mohou být jednostranné i oboustranné, mají plátňovou nebo perlínkovou vazbu a na obou stranách vyniká žanilka. Ta bývá do tkaniny nejčastěji vnášena jako útek. K jeho vytvoření se užívalo jutových, hedvábných, vlněných nebo bavlněných vláken. Jen ojedinele, pro zvýšení efektu, se užívalo jednotlivých žanilkových nití v osnově. K vytvoření osnovy se obvykle používalo bavlny. Pro zhotovení žanilkového zboží je třeba nejdříve utkat tkaninu podle předlohy, které se říká *předdíllo*. Utkané předdíllo se muselo rozřezat ručně či pomocí speciálního strojků na proužky o šířce 9, 12 nebo 18 mm. Tyto proužky se dále strojově stáčely, tzv. *cvirnovaly*, v oválnou žanilku. Charakteristicky stočené žanilkové šňůrky se vnášely jako útek do řídké osnovy, která byla připravena obvykle z černé bavlněné příze. Těto části výroby se říkalo sesazování a vznikalo tím tzv. *dílo*. Tkadlec musel pracovat velmi pozorně, vyrovnávat každý útek, aby vzor přesně odpovídal předloze.

Vzory předloh, podle kterých vznikaly žanilkové výrobky, kreslili zaměstnanci jednotlivých továren. Nejčastějšími výrobky byly nástěnky, polštářky, přehozy a ubrusy. Vzory výrobků navázaly na tradiční a oblíbené motivy romantických krajin s realisticky provedenými jeleny, srnci a laněmi. K oblíbeným motivům patřily výjevy z vesnického života: husopaska, hry dětí, milostné náměty aj. Často se uplatňovaly motivy rostlinné, okraje nástěnek zdobily stylově bohaté bordury. Výrobky z období od počátku 20. století do konce 40. let hýří barevnými odstíny, později je barevnost skromnější. Postupně dochází k drobným změnám v provedení některých vzorů, linie kresby přestává být otrocky popisná, uvolňuje se a motiv bývá vyjádřen seskupením barevných ploch. Zjednodušení linií je patrné i na bordurách nástěnek, přehozů a polštářků, větší uplatnění nacházejí geometrické vzory. Zařízení potřebné k původní žanilkové výrobě bylo jednoduché. Na výrobu *předdíllo* i konečného *díla* sloužily tradiční tkalcovské pomůcky: sukadla, ruční stavy, člunky, *cvirnovačky*. Výjimku tvořily řezací strojky, které byly určeny pouze k výrobě žanilky. V Hlinsku je v prvních desetiletích 20. století vyráběl především Václav Stehno (původní profesí nožíř), který je dokonce zdokonalil. Dalším výrobcem byla firma Františka Bakeše, rovněž z Hlinska.

Sláva hlineckých tkalců postupně zanikala v poslední čtvrtině 20. století, na počátku třetího tisíciletí se zdá, že někdejší zručnost zdejších tkalců budou nadále připomínat jen exponáty v Městském muzeu a Souboru lidových staveb Vysočina.

Použitá literatura a prameny

- » ADÁMEK, K. V.: Lid na Hlinecku, Praha 1900
- » ČESKOSLOVENSKÁ VLASTIVĚDA, díl III., Praha 1968
- » KOLEKTIV: Hlinsko. Srdce Českomoravské vrchoviny, Hlinsko 2009
- » STAŇKOVÁ, J.: České lidové tkaniny, Praha 1989
- » Výzkumy SLS Vysočina v letech 1995 - 2005

Obrazová příloha

(viz. Barevná obrazová příloha str. 111)

Výroba žanilkového zboží dokumentována v družstvu VZOR v Hlinsku. Foto z archivu SLS Vysočina.

1. Tkaní předdíla
2. Ruční rozřezávání předdíla na pásy
3. Řezání pásků na šňůrky
4. Soukání šňůrek
5. Stáčení šňůrek na žanilku
6. Soukání žanilkového útku na cívky
7. Sesazování (tkaní) konečného díla
8. Kontrola utkaného díla
9. Předloha pro nástěnku HUSOPASKA, vyráběla se od počátku 20. století
10. Předloha pro nástěnku ve stylu BRUSEL, 60. léta 20. století
11. Nástěnka ve stylu BRUSEL, 60. léta 20. století

O autorovi

Ilona VOJANCOVÁ, rozená Olexová (*1955), PhDr., etnografka, památkářka a historička. Po skončení studia etnografie a historie na brněnské Filozofické fakultě v roce 1980 našla uplatnění v nynějším NPÚ ÚOP v Pardubicích, pracovišti Soubor lidových staveb Vysočina. Zde od roku 1997 zastává funkci vedoucí správy. Věnuje se studiu výročních a rodinných obyčejů, lidových řemesel, lidové stravy a problematice muzeí v přírodě. Publikační činnost vychází z okruhů těchto zájmů, například:

» **POVĚŘEČNÉ PŘEDSTAVY DĚTÍ A MLÁDEŽE V SOUČASNOSTI**, in: sborník Muzeum a současnost 6, Roztoky u Prahy 1983;

- » **MLYNÁŘI A HASTRMANI**, Pověrečná vyprávění na Hlinecku, Pardubice 1988;
- » **LIDOVÉ ZVYKY NA HLINECKU**, in: Hlinecko 1, Hlinsko 1993: 14 -18;
- » **OD SVATBY KE KOLÍBCE**, Pardubice 1995; **POZNÁMKY K ÚVAHÁM O KONCEPCI FESTIVALU**, in: Národopisná revue 3, 1996;
- » **VÝVOJ RODINNÝCH OBYČEJŮ V SOUČASNOSTI**, in: Česká lidová kultura a střední Evropa, Praha 1996: 88 - 90;
- » **PREZENTACE JEVŮ LIDOVÉ DUCHOVNÍ KULTURY V MUZEÍCH V PŘÍRODĚ – MOŽNOSTI A REALITA**, in: 25 let Souboru lidových staveb Vysočina, Hlinsko 1998: 75 - 78;
- » **POSTAVENÍ MUZEÍ V PŘÍRODĚ A JEJICH ROLE PŘI UCHOVÁVÁNÍ TRADIC LIDOVÉ KULTURY**, in: Péče o tradiční lidovou kulturu v České republice, Strážnice 2002: 73-77;
- » **STRAVA VŠEDNÍHO DNE NA HLINECKU**, in: Národopisná revue 14, 2004: 219- 220;
- » **ZKUŠENOSTI S PREZENTACÍ ZVYKOSLOVÍ A FOLKLORU**, in: Museum vivum, sborník Valašského muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm, Rožnov pod Radhoštěm, 2006: 33-39;
- » **POVÍDÁM, POVÍDÁM POHÁDKU**, Lidová vyprávění, NPÚ ÚOP v Pardubicích, Hlinsko 2006;
- » **KOUZELNÝ ČAS HER**, NPÚ ÚOP v Pardubicích, Hlinsko 2008, počet stran 32.

Rovněž působí jako místopředsedkyně Národní rady pro tradiční lidovou kulturu, jež je zřízena jako poradní orgán ministra kultury. Dále pak je například členkou hodnotící komise pro udělování titulu Nositel tradice v oblasti tradičních lidových řemesel, spolupracuje na celostátních výzkumných projektech vyhlášených Národním ústavem lidové kultury ve Strážnici.

VÝROBA ŽANILKY NA HLINECKU

1. Tkaní předdíla

4. Soukání šňůrek

2. Ruční rozřezávání předdíla na pásky

5. Stáčení šňůrek na žanilku

3. Řezání pásků na šňůrky

6. Soukání žanilkového útku na cívky

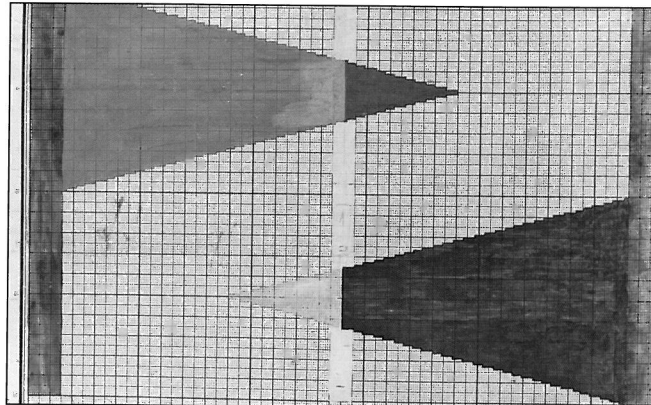
VÝROBA ŽANILKY NA HLINECKU

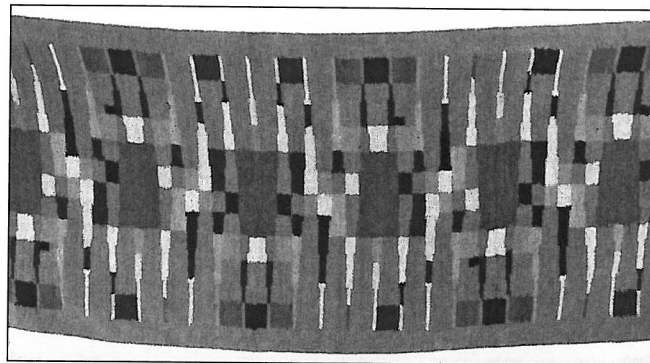
7. Sesazování (tkaní) konečného díla

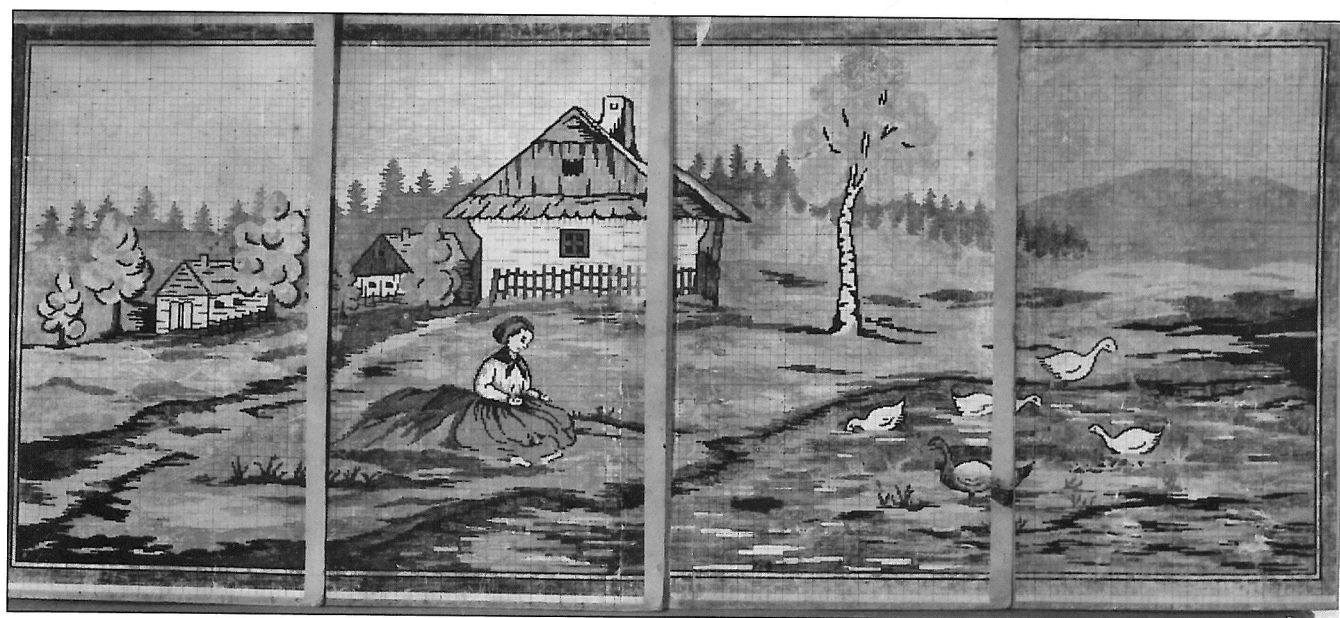
8. Kontrola utkaného díla

10. Předloha pro nástěnku ve stylu BRUSEL, 60. léta 20. stol

11. Nástěnka ve stylu BRUSEL, 60. léta 20. století

9. Předloha pro nástěnku HUSOPASKA, vyráběla se od počátku 20. století